

FÁBIÁN PÁL

Helyzetkép a magyarországi helyesírás ügyéről

(Előadás Egerben 1998-ban)

Az egri helyesírási versenyek nemes hagyománya szerint a résztvevők nemcsak „jönnek, látnak, győznek”, ahogy a régi bakanótában van, hanem megérkezvén, a verseny előtti nap délutánján a magyar helyesírás történetéről, valamely problémacsoportjáról szóló előadást/előadásokat hallgatnak meg. Ebben az évben a Kárpát-medencében élő, író s olvasó, tanuló és dolgozó magyarság helyesírási állapota az a téma, amelyet megbeszélni szándékozunk. Nekem az a tisztem, hogy a magyarországi helyzetről beszéljek. Mielőtt azonban belekezdenék mondanivalómba, egy vallomással tartozom önöknek. Bár arra törekedtem, hogy tavalyi, Helyesírási szabályzatunk 11. kiadásáról című előadásomhoz képest lehetőleg ne ismételjem önmagamot, ez nem mindig sikerülhetett: a mai magyarországi helyesírás állapotáról, problémáiról nem lehet a 11. kiadás nélkül szólni, hiszen ezt használjuk itthon és határainkon túl is. Bocsássák meg tehát nekem azt, hogy egyes fontos ügyekről lényegében ugyanazt fogom mondani, amit azok, akik egy éve itt voltak, már hallottak tőlem.

Nemrég egy kolléganő, aki az Akadémiai Kiadónál megjelent német—magyar, ill. magyar—német szótárak anyagának felfrissítésében fog közreműködni — kissé aggódva, de azért reménykedve — azt kérdezte tőlem: várható-e a közeli jövőben a helyesírási szabályok változása. Nemleges választ hallva megkönnyebbülten köszönt el.

Ez a kis epizód nyilvánvalóan jóval több önmagánál. Először is az a tökéletesen helytálló helyesírás-történeti tudat és tapasztalat tűnik ki belőle, hogy a mi helyesírásunk nem a hagyományőrző (angol, francia stb.) típusú helyesírások közé tartozik, hanem a nyelvkövetőnek nevezhető írásgyakorlatok egyike (amilyen pl. az olasz, német, cseh stb. helyesírás is). Egy ilyen szokásrendszerben élő és dolgozó szótárszerkesztő számára a központi helyesírási norma megváltozása súlyos csapás: hosszú évek fáradságos munkáját teheti tönkre a szabályzatnak vagy a szójegyzéknek a módosítása. Sajnos, a két világháború közti Akadémia elkövette azt a hibát, hogy helyesírási szabályzatát lenyomatról lenyomatra (szinte évenként) jelentéktelen módosításokkal bocsátotta ki, s ezzel elbizonytalanította a közönséget. Ez a régi reflex máig hat; jórészt emiatt hangzik el manapság is a régi szólam:

helyesírásunk azért „megtanulhatatlan”, mert „állandóan változik”.

A legenda él, fittyet hányva a következő valóságnak. — Az 1954-es szabályzat valóban eltért néhány tekintetben a korábbi kiadásoktól, de az 1954-es meg az 1984-es szabályzat között (a *dz*, *dzs* kettőzésének és elválasztásának nem sok vizet zavaró rendezésén túl) semmilyen reformnak nevezhető különbség nem volt. Ismét elmaradt az *ly* eltörlése; nem vezetett be a zárt *ë* hang jelölése; komolyan szóba se jött a kétjegyű mássalhangzó-betűk „egyszerűsítése”; a különírás-egybeírás szabályrendszere csak pontosabb lett, de nem más; és még folytathatnám a változatlanul maradt szabályok sorát. A módosult írású szavak (*mamut*, *aligátor*, *hívő* stb.) listája is fölöttébb rövid. Okkal és joggal kerülhetett tehát be az AkH. 1984. előszavába ez a mondatrészlet: „a szokásosan elsőnek emlegetett helyesírási alapelvről, a kiejtés tükröztetéséről... a hagyományörzés felé tolodott el a hangsúly”.

Most, az ezredfordulón én semmilyen komoly és kényszerítő okát nem tudnám adni annak, hogy helyesírásunknak eme — tudatos helyesírás-politikai szándékkal — megőrzővé tett jellegén változtassunk. Ellenkezőleg: a jelenleg működő helyesírási szokásrend megtartása a kívánatos. A számos ok közül csak hármat említek.

Elsőnek számítógépes világunkat említem, amelyet a magyar szakemberek a nemzeti helyesírás iránti felelősségük tudatától indítva, a világcégek pedig jól felfogott üzleti hasznuk érdekében az 1984-es szabályzat szerint rendeztek be. Bár a számítógépekhez értők azt állítják (és biztosan igazuk van), hogy a komputereknek egy más rendszerre való átprogramozása nem jelentene különösebb nehézséget; mégis tessék belegondolni abba, hogy mi-be kerülne (emberi energiában és forintban) csak egy betűrendi reformocská végrehajtása is a könyvtárakban, a különféle nyilvántartásokban, a név- és tárgymutatókban stb. Hány évig tartana az átállás, a türelmi idő? — Ma már egész nyomdaiparunk, sőt a kéziratok megalkotása is a szövegszerkesztőkre van alapozva. Ezeknek a csodálatos gépeknek a „tudatában” ma már többnyire gyárilag be van építve az 1984-es szabályzat szerint dolgozó helyesírás-ellenőrző program (beleértve a sorvégi elválasztásokat is). A fantáziájukra bízom, tisztelt hallgatóim, hogy felmérjék, mekkora feladatot jelentene, mennyi munkát és költséget igényelne a meglévő szoftvereknek az átdolgozása. És aztán persze az újításokhoz hozzá is kellene edződnie nemcsak a néhány ezer nyomdásznak meg titkárnőnek, hanem a sok százezer PC-használónak, internetes levelezőnek is.

Nem lenne kisebb ügy az iskolai oktatásnak új sínekre való átirányítása sem. Ez a terület — mivel nem gépekről, hanem emberi agyokról van szó — még kényesebb, még érzékenyebb, mint a számítógépeknek egy mozdulat-

tal átkattintható világa. Ki és hogyan gondoskodna valamennyi pedagógus átképzéséről, az összes tankönyvnek újra való kiadásáról stb.? Megválaszolhatóbb kérdés már az, hogy mennyi időt venne igénybe valamely helyesírási reform iskolai végrehajtása. A tapasztalatok szerint legalább 8-10 évet. Egyetemista tanítványaim között még ma is van (nem is egy!), akinek a *dz*, *dzs* magyar betű volta valóságos reveláció, nem is szólva kettőzésük és az elválasztásban való viselkedésük módjáról.

Nemzetünk szétszórátott állapota a harmadik — és szinte a legfőbb — szempont, amely miatt helyesírási rendszerünk és az azt kodifikáló szabályzat bolygatása helyett a megőrző magatartást vélem helyesnek. Ennek az ügynek két oldala van: egy elvi meg egy gyakorlati.

Nyilvánvaló egyrészt, hogy minden szabályzatmódosítás, sőt még egyes szavak megváltoztatása is azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a határon túli magyar helyesírás az új írásmódokat nem követi, s ezért fokozatosan, többé-kevésbé eltávolodik az akadémiai normától.

A differenciálódás bekövetkezhet másrészt (maradjunk ennél a fordulatnál!) „technikai okokból” is. — Az 1954-es szabályzat kibocsátásakor mi a korábbi gyakorlat változatlanul maradását természetesnek tartottuk; vagyis azt, hogy az akadémiai kiadású szabályzatot fogják használni körben mindenhol. De nem ez történt!

Csehszlovákiába, Jugoszláviába és Kárpátaljára a szabályzatot — úgy tudom — bárki bevihette. Nem tilalmazták a magyar iskolákban való használatát sem. Ám annak ellenére, hogy a szabályzatot majdnem minden évben újra kinyomtatták, mégse készült belőle annyi, hogy a szomszédos országok igényeit is ki lehetett volna elégíteni. Továbbá: olyan államközi könyv-egyezmények voltak érvényben, amelyek szerint a felek körülbelül paritásos alapon vettek egymástól könyveket. Így természetesen mindig a magyar fél, illetőleg a határon túli magyarság járt rosszul. Romániával különösen kedvezőtlenül alakultak a dolgok: oda a szabályzatot hivatalosan bevinni nem lehetett, legfeljebb becsempészni egy-két példányt, magánhasználatra. Ezt tudva érthető meg igazán, hogy miért volt szükség egy külön erdélyi Magyar helyesírási szótár megszerkesztésére és kibocsátására (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978.). A mű szerzői (Szabó T. Attila, Gálffy Mózes, Balogh Dezső és Kelemen Béla) bár elveikben és gyakorlatukban egyaránt az MTA 1954-es szabályzatához és az 1961-ben megjelent Helyesírási tanácsadó szótárhoz igazodtak, a tekintetben mégis sajátos profilú művet alkottak, hogy könyvük elsősorban az erdélyi magyar közönség igényeit óhajtotta kielégíteni. Ennek a kiadványnak mégis van egy sajnálatos hibája (de erről a szerzők tehetnek a legkevésbé): csaknem 25 éves késéssel jelent meg az AkH. 1954.-hez képest.

A helyes az (az lenne), amit Ágoston Mihálynak A földrajzi nevek írásmódja című munkája esetében láthatunk: 1984-ben, tehát az új szabályzat kibocsátásával egy időben és vele teljes összhangban sikerült megjelentetni (Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984.).

A teljes összhang szükségességét mindennél fontosabbnak tartom. Ennek érdekében egyeztettük terveinket és szándékainkat minden határainkon túli magyar közösséggel az 1984-es szabályzat kibocsátása előtt, és bizonyos vagyok abban, hogy az Akadémia a jövőben sem fog nélkülük semmiféle helyesírási kalandba belemenni. Szeretném azonban ugyanezt kérni viszont is! Csak így remélhetjük írásunk egységének megőrzését.

Továbbá: technikailag és politikailag is gondoskodni kell arról, hogy a magyarországi helyesírási kiadványok kellő számban eljussanak a szomszédos országok magyarságához. És még tovább menve: elő kell mozdítani sajátos célú helyesírási kiadványaik elkészülését.

Természetesen nem gondolom, hogy a magyar helyesírás teljes és örök mozdulatlanságra van immár ítélve. Írásrendszerünket idő jártával nyilvánvalóan hozzá kell majd igazítani a társadalom kívánta új igényekhez. Ez a feladat a ma fiatal nemzedékre vár. Örölnék, ha akkor majd eszükbe jutnának a tanácsaim, és sikeresen oldanák meg helyesírásunkat jobbítani kívánó szándékaikat.

A magyarországi, illetőleg a szomszéd országokbeli helyesírási egység kialakításának és megszilárdításának fontos eszköze volt a Helyesírási tanácsadó szótár (1961-től), illetőleg a Helyesírási kézisztár (1988-tól). Tudomásom szerint mindkét könyvet általánosan használták határainkon túl is. — Még nem folyt róla érdemi tárgyalás, de a közönség körében is, a Magyar Nyelvi Bizottságban is felvetődött a Helyesírási kézisztár modernizálásának, felfrissített változata kiadásának szükségessége. Eddig erről azért nem nagyon esett szó, mert a rendszerváltás előtti szóanyag még nem avult el annyira, hogy a szótárhasználóknak már ne lenne rá szükségük; illetőleg még nem keletkezett annyi új szó és kifejezés, hogy az sürgőssé tett volna egy alapos átdolgozást. Most már azonban elérkezettnek látszik az idő egy új kiadás munkálatainak megindítására.

A magyarországi helyesírás-szabályozásnak szerves és fontos része volt a szaknyelvi helyesírások megalkotása. Erről a munkáról már többször szoltam, ezért most csak a következőkre hívom fel a figyelmet. — Mindenekelőtt arra, hogy eddig még minden szaknyelvi szabályozás szaktudósok és nyelvészek szoros együttműködésének az eredménye. Ezt a jó hagyományt a jövőben is feltétlenül fenn kell tartani. — S ezt abban a reményben kérem és javaslom alapmagatartásul, hogy a szaknyelvi szabályozások jó hagyománya folyta-

tódni fog. A korábbi szakmai szabályzatok és szótárak közül (a teljesség igénye nélkül) a következőket említem meg: kémiai szabályzat 1962.; földrajzi nevek 1965.; kémiai szabályzat és szótár I—II. 1972.; ásványnevek 1973.; állatnevek 1977.; katonai szótár 1980.; keleti nevek 1981.; kémiai szótár 1982.; cirill és újgörög nevek 1983.; állatorvosi szabályzat 1983.; növényrendszertani szabályzat 1986.; műszaki szótár 1990.; orvosi szótár 1992.; állatrendszertani szabályzat 1994.; állatfajtanevek 1996.; földrajzi nevek 1997. (Vö. Nyr. 1993: 595—599.)

Most új szabályozási igényről nem tudok, de egy jelentősnek ígérkező tervről beszámolhatok: számítógépes helyesírás-javító programot dolgozta ki a Morphologic cég az orvosi helyesírás szótárra. Ez azt jelentené, hogy az orvos szerzőknél igen gyakran tapasztalható helyesírás ingadozások jelentősen csökkenthetők lennének. — Távolsági tervként fölvetődött egy nagy, összesített tudományos helyesírás program elkészítése. Óriási dolog lenne, de az Akadémia hathatós támogatása nélkül jelenleg megvalósíthatatlan.

Iskoláinkban helyesírás terén teljes a rend, ha az írás és a helyesírás tanítását a szabályzat megtartása felől nézzük: minden iskolafokon az akadémiai álláspontnak megfelelően folyik az oktatás. Ennek az alapja a helyesírás szabályzat, ami természetesen helyes.

Joggal és okkal hibáztatható azonban az a gyakorlat (s ez, sajnos, nagyon elterjedt), hogy a helyesírás-tanításban a nevelők nincsenek eléggé tekintettel sem az iskolatípusokra, sem a tanulók életkorára. Pedig megvolna rá a lehetőség!

A 11. kiadás megjelenése előtt, de már az új szabályzat elveinek és rendszerezésének ismeretében készült el az általános iskolák számára a Helyesírásunk c. szabályzat és szótár (Tankönyvkiadó, 1978.). Ettől azt vártuk, hogy ésszerűen redukált, az általános iskolai követelményekhez és tankönyvekhez alkalmazott anyaga miatt a nevelők ezt fogják segédletül használni a gyerekekkel, ahogyan Takács Etel (az általános iskolai anyanyelvi nevelés kiváló személyisége) a tőle megkomponált tankönyvcsalád minden egységében tette és ajánlotta. A nevelők azonban, bár a Takács Etel-féle tankönyvekből tanítottak, inkább a szabályzatot vásároltatták meg a tanulókkal, holott tudjuk, hogy 12—14 éves gyerekeknek a szabályzat sok is, nehéz is. Ezért aztán a Helyesírásunk nem terjedt el a kívánt mértékben: 20 év alatt csak 7 lenyomat készült belőle. Nemrég (1996-ban) bocsátotta ki a Nemzeti Tankönyvkiadó a példaanyagában átdolgozott 8. lenyomatot. Reméljük, ennek nagyobb szerencséje lesz, mint a megelőzőknek.

Javasoltuk a kiadónak, hogy szerkesztessék hozzá egy kiegészítő szójegyzék olyan felvidéki, kárpátaljai, erdélyi és vajdasági szavakból, amelyek

az összmagyar szókincsnek nem részei ugyan, de helyben fontosak. (Ezeket a listákat természetesen nem mi állítottuk volna össze!) Sajnos, a kiadó nem reagált az ötletre.

A Helyesírásunk nem-használásából meg néhány tankönyv szakmai hibáiból azonban még nem származna nagyobb baj. A komoly veszedelmet az egész anyanyelvi oktatásra és benne a helyesírás-tanításra nézve a magyarórák számának hosszú évek óta tartó csökkenése jelenti. Adamikné Jászó Anna az MTA Magyar Nyelvi Bizottságának 1997. dec. 1-ji ülésén a következőket mondta: „1950 óta minden egyes tantervi reform csökkentette a magyarórák számát, s e tekintetben a NAT sem kivétel. Az alsó tagozatban heti 10—12 óra az elfogadható, ehelyett 7—8 órára van lehetőség. Tekintettel arra, hogy a heti 7 óra olvasásra, írásra, nyelvtanra, fogalmazásra, beszédfejllesztésre, kommunikációs tréningre kell, a kis idő szinte feloszthatatlan valamelyik terület megsértése nélkül. Ez azt jelenti, hogy már 5.-ben el fogják a tanárok hanyagolni a nyelvtan tanítását, s még nagyobb lesz az alsó tagozat felelőssége — de az alsó tagozat nem fog megfelelni a kívánalmaknak. . . — hiába mondják, hogy a tankönyv lehet dúsabb, hiába jelszó a differenciálás —, ez óhatatlanul színvonalcsökkenést jelent. A tanítók elvégezhető anyagot keresnek, a kiadók olcsóbb kiadványokat akarnak produkálni — a kör bezárul.”

Jászó Anna utolsó mondatában a „bezárul” állítmány még jövő idő értelmű. Én nála borúlátóbb vagyok: szerintem már múlt időről lehet, sőt kell beszélni. Az általános iskolát követő iskolatípusokban ugyanis (kevés egyéni kivételtől eltekintve) a magyartanárok úgyszólván csak irodalommal foglalkoznak, s egyéb tantárgyak óráin pedig a helyesírás egyáltalán nem számít. Ezen egy korábbi — még érvényben levő — tanárképzési rendelet úgy próbált segíteni, hogy elrendelték: a tanári diploma megszerzésének a bölcsészkaron feltétele az is, hogy magyar helyesírásból vizsgázni kell. A hallgatók ez ellen az ésszerű követelmény ellen nem is lázadoznak. De ki tudja, előbb-utóbb nem jut-e az eszébe valamely miniszteriális tényezőnek, hogy ne terheljük ezzel a „felesleges teherrel” a tanárjelölteket?

A társadalom természetesen érzi, hogy az iskolai helyesírás-tanítással, illetőleg általában a helyesírási tudással baj van, hisz sok az olyan munkakör, amelyben biztos helyesírásra lenne szükség, de ez hovatovább hiánycikk. Valószínűleg ez is a magyarázata annak, hogy soha annyi helyesírási segédkönyv és önképző még nem jelent meg Magyarországon, mint napjainkban. A múlt évi versenyen tartott előadásomban említettem már Szende Aladárt, Hernádi Sándort, Fercsik Erzsébetet, Antalné Szabó Ágnest, Vörös Ferencet, akiknek gyakorlókönyvei az iskolán kívüli helyesírási önművelésben kiváló

segítséget jelentenek. Most is felhívom rájuk a figyelmet! Arra is emlékeztetek, hogy mindegyik más igényű, a közönségnek más-más rétege számára készült. Fercsik Erzsébet Helyesírási kalauza (Korona Kiadó, Bp., 1995.) pedagógusjelölteknek, gyakorló tanároknak való; Antalné Szabó Ágnesnek Hogyan írjam? c. gyakorlólapos könyve (Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1996.) középiskolások számára készült; stb. — Az ilyen célzott, a közönség valamely rétegének szánt munkának bizonyosan nagy keletje lenne határainkon túl is, csak előbb meg kell írni őket. És ott kell megírni mindegyiket!